

KULTŪROS BARAI

1998. 8/9 (404/405)
Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas
Eina nuo 1965 m.

Vyriausiasis redaktorius Bronys SAVUKYNAS

61 66 96

Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja

Laima KANOPKIENĖ 62 38 61

● Rengia

Bronys SAVUKYNAS

(kultūrologija, kultūros istorija, filologija,
Lietuvos istorija, grožinė literatūra, eseistika)

61 66 96

Ramunė MARCINKЕVIČIŪTĖ (teatras)

62 38 61

Laima KANOPKIENĖ (dailė, architektūra)

62 38 61

Daiva BUDRAITYTĖ (muzika) 62 38 61

Algimantas KUNČIUS (fotografija)

61 05 38

Saulius BAJORINAS

(meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 61 05 38

Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ

Korektūrą taiso Alma VAIŠNORAITĖ

● Konsultuoja ir bendradarbiauja

Alfredas BUMBLAUSKAS

Elona BUNDZAITĖ

Donatas KATKUS

Kęstutis KEBLYS (JAV)

Darius KUOLYS

Anders KREUGER (Skandinavija)

Rein RAUD (Estija)

Tomas REMEIKIS (JAV)

Knuts SKUJENIEKS (Latvija)

Ričardas VAIKEKŪNAS

Jonas VAITKUS

Algimantas VALANTIEJUS

● Redakcijos adresas

Latako g. 3, 2001 Vilnius

Faksas: 61 05 38

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

● Remia:

SRTR fondas

King Baudouin Foundation (Belgija)

Atviros Lietuvos fondas

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę.

● Problemos ir idėjos

Vytautas KAVOLIS. Samprotavimai apie kultūrų rišlumą 2

Umberto ECO. Trečiojo tūkstantmečio migracijos 5

● Rūpesčiai ir lūkesčiai / Diskusija apie mokslo reformą

Marcelijus MARTINAITS. Kuo bus sveriamas Lietuvos mokslas 8

Mokslo kaita Lietuvoje: principai ir perspektyvos 11

● Kūryba ir kūrėjai

Wislawa SZYMBORSKA. Eiléraščiai 19

Daiva BUDRAITYTĖ. Vasaros festivalių kronika 22

Pakitės Kutavičiaus jvaizdis. Pirmasis Broniaus Kutavičiaus festivalis 27

Sezono vaidmenys 31

Utopija ar realybė? Apie muzikinio fontano „Amžių sandūroje. M.K.Č. – 125“ projektą Elona LUBYTĖ kalbasi su jo autoriumi Vladimиру TARASOVU ir dizaineriu Tadu BAGINSKU 43

Aldona DAPKUTĖ. Arūno Vaitkūno interjerai, laiptinės, Vilnius 47

Laima KANOPKIENĖ. Gržimas prie paprastų žodžių 48

John BARTH. Tabako faktorius 50

● Praeitis – dabarčiai, dabartis – ateiciai / Kaip svetimi gali tapti savais

Jurga ŠIAUČIŪNAITĖ. Žydai XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: fobijomis virtę stereotipai 55

Nortautas STATKUS. Kolektyvinį stereotipų kilmę ir funkcijos: evoliucinės psychologijos perspektyva 59

● Ženkli ir prasmės

Kęstutis NASTOPKA. Greimas ir Gediminas 64

Algirdas Julius GREIMAS. Gedimino sapnas 65

● Iš pasaulio ir į pasaulį

Rob du BOIS. Autorinės teisės kitame tūkstantmetyje 76

Erdvės realistas Heinzas Hermannas Jurczekas 81

Jurgita LUDAVIČIENĖ. Teritorija, besiribojanti su mirtim. Trijų jaunų estų dailininkų paroda Šiuolaikinio meno centre 82

Ramunė MARCINKЕVIČIŪTĖ. Jelcino ir Žirinovskio laikų teatras 85

● Pro publico bono

Anelė DVILINSKAITĖ. Pažadinti miegantį protą 88

● Laikai ir žmonės

Mečislovas JUČAS. Lietuvijų politinės tautos genezė 92

Juozas Algimantas KRIKŠTOPAITIS. Kultūrų sąveikoje išsiugdžiusios asmenybės 97

● Retrospekyva

Rasa ANDRIUŠYTĖ. Ryškus, bet vienės menotyrininkas Mikalojus Vorobjovas 101

Mikalojus Vorobjovas apie M.K. Čiurlionio veiklą Vilniuje 104

● Apie knygas

Vytautas A. JONYNAS. Pirmaeiliai uždaviniai lituanistikos baruose 106

Vidas POŠKUS. Pilka knyga apie skulptūrą 109

Gauta paminėti 111

Summaries 111

Viršelio p. 1: Arūnas VAITKŪNAS. Šv. Kotrynos bažnyčios interjeras. Diptiko I dalis.
1998. Iš parodos „Arkos“ galerijoje. A. Kemežio reprod.

Viršelio p. 4: Arūnas VAITKŪNAS. Laiptinė stoties rajone. 1998. Iš parodos „Arkos“
galerijoje. A. Kemežio reprod.

06PAI

PRIVATONASIS EOZ.

018588

Algirdas Julius GREIMAS

GEDIMINO SAPNAS

(lietuvių mitas apie miesto įkūrimą:
analizės bandymas)

Greimo straipsnis, matyt, rašytas 1971 m. Lietuviškųjų mitų medžiaga (pasaka apie Geležinę Karvę, Długoszo ir Stryjkowskio paliudijimai, Dievaičio Ménulio tapatinimas su prūsų Patrimpu ir indų Mitru) atitinka Greimo studijos *Apie dievus ir žmones* (1979) akiratį, nors pats karaliaus išventinimo mitas artimesnis *Dievų ir viešpačių* problematikai, kuri aptariama II mitologinių studijų tome – *Tautos atminties beiėškant* (1990). Šiame tome taip pat grįztama prie rankraštyje svarstomų Velnio ir Kalevelio santiukų, Medeinos ir Dianos paralelės. Derinant rankraštį prie II tomo konteksto, pirmuoju kandidatu į lietuviškojo Mitro vietą, matyt, būtų Andojas. Ispėjės šio teonimo etimologiją, Greimas rankraštyje (ir I studijų tame) hipostazuotą Dievaitį Ménulį laiko tik degraduotu Andojo, vandeninio, tikrojo pasaulio, valdovo pavidalu.

Greimas ne sykį pabrėžia, kad jo analizė galioja hipotezės teisėmis, kol nuoseklesni tyrinejimai ją patvirtins arba paneigs. Per pastaruosius tris dešimtmečius Šventaragio ir Gedimino mitai sulaukė išsamių lingvistinių ir kultūrologinių komentarų (Žr. Топоров В. *Vilnius, Wilno, Вильня: Город и миф*. In: Балто-славянские этноязыковые контакты. – Москва, 1980). Bet Greimo hipotezės pamatų jie neišjudino. Veikiau priešingai, nauji indoeuropiečių kalbų ir mitologijos duomenys tik sutvirtina Greimo prielaidą, kad mitas apie pranašingą Gedimino sapną nėra nei Romos mito perdirbinys, nei figūratyvinis LDK ideologijos apipavidalinimas, o nesąmoningas kolektyvinės kultūros reiškinys, svarai papildantis bendrają indoeuropiečių mitologiją. Greimo straipsnis, taikantis struktūrinės lingvistikos metodus giliųjų mitinio pasakojimo lygmenų analizei, tebelieka paveiklus lyginamosios indoeuropiečių mitologijos pavyzdys. Greimo intelektualinio palikimo paveldėtoja Teresa Kean–Greimas maloniai sutiko, kad rankraščio vertimas būtų spausdinamas *Kultūros baruose*. ■

Kęstutis NASTOPKA

I. Ižanginės pastabos

1. Korpusas

Esame užsibrėžę paanalizuoti lietuvių mitą apie miesto, tai yra Vilniaus, Lietuvos sostinės įkūrimą. Analizė bus pirminė ir preliminari.

Pagrindiniai šaltiniai:

Šalutiniai šaltiniai:

a) XV a. Lietuvos metraštis	a) <i>Historia Poloniae</i> variantas
b) XVI a. Stryjkowskio <i>Kronika</i>	b) J. Długoszo <i>Historia Polonorum</i>

Pakeliui pasinaudosime stebukline pasaka, kuriuoje diskvalifikuojanas karalius ir pripažystamas jo ipėdinis.

2. Bendroji problematika

a) Mitas, pateiktas XV a. *Metraščiuose*, atitinka Lietuvos didikų nepriklausomybės nuo Lenkijos karūnos ideologija.

b) Tačiau nesąmoningai tame naudojamasi lietuvių religijos, kurią išpažino susivienijusi lietuvių bendruomenė tarp XI ir XV a. (krikščionybės priėmimas), pagrindinėmis kategorijomis.

c) Figūratyvinėje, o ne vien ideologinėje plotmeje, mite yra sekvencijų bei motyvų, kuriuos galime lyginti

– su Romos įkūrimo mitu,

– su karaliaus ižengimo į sostą ir nušalinimo mitais Indijoje, Romoje, Airijoje (*Dumézil, Servius et la Fortune*); tai rodo lietuvių mito archajiškumą ir galimybę jį iutraukti į lyginamąjį indoeuropiečių mitologiją.

II. Bendroji mito ekonomija

Bendroji mito ekonomija atrodo gana paprasta.

1. Herojaus įkūrėjo išvykimas ir ieškojimas

Mitui būdingas herojaus išvykimo ir ieškojimo sudvejinimas.

a) Pirmasis ieškojimas yra dalinė nesékmė.

Gediminas, didysis Lietuvos kunigaikštis, palieka savo senają sostinę *Kernavę* ir išvyksta medžioti; jis randa tinkamą vietą (kalvą), pastato ten pilį ir perkelia ten (i *Trakus*) savo sostinę.

b) Antrasis ieškojimas yra sekmingas.

Gediminas palieka savo sostinę *Trakus*, išvyksta

medžioti, randa tinkamą vietą (kalvą), iškuria ten miestą ir perkelia ten (iš Vilnių) savo sostinę.

2. Iterptinė sekvencija

Toks sudvejinimas padidina antrojo ieškojimo vertę. Tarp tinkamos vietas atradimo ir miesto įkūrimo išiterpia sekvencija, pagrindžianti šio ieškojimo sėkmę ir tuo pačiu parodanti pirmojo žygio nepakankamumą.

Iterptinę sekvenciją galima padalyti į du segmentus:

- a) *Laukinio jaučio* (liet. *Tauras*) medžioklę,
- b) Gedimino sapnas ir *Geležinio Vilko* regėjimas.

Šie du segmentai bendriausia prasme interpretuotini kaip

a) Kvalifikacinis išbandymas

Gediminas nušauna laukinį jautį pasirinktoje vietoje (ant kalvos).

b) Sutarties sudarymas (tarp valdovo ir dievų)

Gediminas sapnuodamas gauna dievų žinią – pranešimą,

žynys Lizdeika aiškina sapną, kuris pranašauja

α) lemiama išbandymą – miesto įkūrimą,

β) šlovinamajį išbandymą – būsimąjį miesto šlovę.

Šiuo atžvilgiu *heroaus įkūrėjo ieškojimas* pasirodo besantis sutarties su dievais ieškojimas (po to, kai jis jau pelnė pripažinimą).

Tai leidžia suprasti, kodėl pirmosios sostinės įkūrimas yra nesékminges (nebuvo nei pripažinimo, nei sutarties).

3. Miesto įkūrimas = sutarties vykdymas = lemiamas išbandymas

Baigiamoji sekvencija susideda iš heroaus įkūrėjo, pripažinto ir sudariusio sutartį, veiksmų. Juos sudaro

a) dviejų pilių – Aukštutinės ir Žemutinės – pastatymas ir abiejų jų pavadinimas *Vilnius*,

b) religinės (Lizdeika, pagonių vyskupas) ir pašaulietinės (Goštautas, piliečių viršininkas ir karo vadas) valdžios išteigimas,

c) Gedimino valdymo apibūdinimas pagal analogiją su Mitro suverenumu,

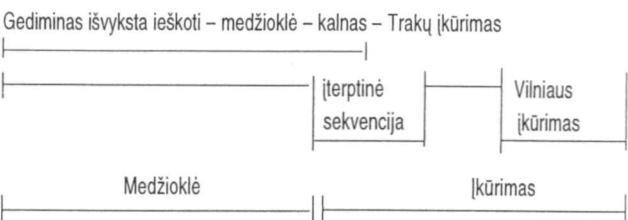
d) papildoma Stryjkowskio informacija apie religinių valstybės institucijų įkūrimą (trinarišumas).

4. Preliminari išvada

Mitas vienu metu atskleidžia

- kaip karaliaus ižengimas į sostą, karūnavimas, išventinimas ir
- kaip miesto-valstybės įkūrimas.

Tolimesnėje analizėje pabandysime išryškinti šiuos du vienas kitą papildančius aspektus.

III. Ieškojimo sudvejinimas

1) Didysis kunigaikštis Gediminas vykdamas medžioti palieka savo senąjį sostinę *Kernavę* (istoriniu požiūriu tai jo pirmako ir brolio Vytenio, kuris mite pristatomas kaip Gedimino tėvas, sostinė).

Interpretacija. Verta pažymėti, kad Gediminas leisdamas iššokti (= išvyksta medžioti) faktiškai jau yra suverenas. Naratyvinės sintaksės požiūriu galima pasakyti, kad jis yra *norintis* subjektas.

2) Pasakojimas nemini, kad pirmajame žygyje Gediminas būtų aptikęs ar nušovęs žvérių: taigi ieškojimas yra nesékminges. To *nežinodamas*, jis vis dėlto stengiasi iškurti miestą, tapsiantį jo sostine. Nors jis randa aplinką, labai panašią į tą, kuria baigsis jo antrasis ieškojimas (tinkama vieta: graži kalva, apsupta ažuolynu ir lygumų) ir kur jis pasistatydina *Trakų* pilį, kad kiek vėliau į ten perkeltų savo sostinę, žygis jo nepatenkina ir jis iš naujo tėsia ieškojimą.

Interpretacija. *Nežinodamas*, ką daryti, Gediminas imasi veiklos ir išteigia savo sostinę *Trakuose*: taigi jie yra iškurti *galėjimo daryti* dėka, o to nepakanka. Naratyvinės gramatikos požiūriu tarp medžioklės–ieškojimo ir iš karto po to vykdomų miesto įkūrimo veiksmų stinga jungiamosios grandies, kurių stengiamasi užpildyti sudvejinimu, dėl to pirmojo mėginimo stoka tampa dvigubai reikšminga.

IV. Kvalifikacinis išbandymas

1) Tauro medžioklės epizodas, kurį naratyviniu atžvilgiu apibūdinome kaip kvalifikacinių išbandymų, primena (skiriasi tik giminė) *Karvės* vaidmenį indoeuropietiškuose karaliaus ižengimo į sostą mituose, kuriuos tyrinėjo ir lygino G. Dumézilis. Išties Imperijos *Karvė*, paaukota Dianai, suteikia roménams galią valdyti kitas tautas, tuo tarpu airių karaliaus Bresso *Medinė Karvė*, kurios netikrą pieną jis turi gerti, diskvalifikuoją jį kaip karalių ir prazudo. Kita vertus, kaip tik medžioklės metu indų karalius Prthu pagauna *Gausybės Karvę*, kuri seniau buvo vadinama *Karve Varadž*, tai yra žodžiu, žy-

minčiu suverenumą. Pagauta medžioklėje ar paaukota Dianai, Karvė, suverenumo simbolis, reiškia karaliaus pripažinimą arba diskvalifikavimą.

2) Lietuvių pasaka, kuri, nepaisant savo „stebuklinio“ pobūdžio, išsaugo kai kuriuose variantuose tam tikrus mitologinius elementus, leidžia atpažinti *Geležinės karvės* figūrą, taip pat susijusią su pripažinimo arba diskvalifikavimo funkcijomis. Pasakoje veikia karalius, kuris nori vesti *Ménulio* dukterį, gyvenančią marių dugne, arba kai kuriuose variantuose tiesiog „Jūrų karalaite“. Herojus, pasiustas ją atgabenti, po daugelio išbandymų uždavinį įvykdo, bet *Ménulio* duktė sutinka ištakėti tik už to, kuris išsimaudys *Geležinės karvės* piene (viename iš variantų – tik jos tévui *Ménuliui* palaiminus). *Geležinės karvės* pienos yra verdantis. Herojus, verčiamas pasinerti pirmas, pagalbininko padedamas išbandymą atlako ir tampa *sveikas bei gražus*. Diskvalifikuotas karalius gauna galą verdančiamę piene, tuo būdu perleisdamas karalystę vertesniam.

Taigi ši pasaka–mitas, išreiškianti suverenumo ideologiją, primena airių mitą apie karaliaus nušalinimą. *Geležinė karvė* kaip ir *Medinė karvė* yra diskvalifikavimo išrankiai. Bet drauge tai yra ir karaliaus įteisinimo mitas: herojaus žygdarbiai suteikia jam teisę būti suverenu. Šiuo atžvilgiu tai panašu į Gedimino mitą, kuriame faktiškasis suverenas vėliau tampa dievų pripažintu suverenu.

Kadangi *Karvės-tauro* figūra yra akivaizdžiai susijusi su suverenumo funkcija, kyla klausimas, kuriai dieviškojo suverenumo sričiai ji priklauso. Aiškiai matyti, kad lietuviškoji suverenumo įgijimo versija yra Indijai ir Romai būdingų procedūrų sinigmatinė inversija. Lietuvoje faktiškasis suverenas ieško dieviškojo įteisinimo, tuo tarpu Indijoje ir Romoje iš dangaus siunčiami dieviškieji ženklai iš anksto parodo dievų pasirinkimą.

Čia pateikiami tik apmatai hipotezės, kuriai patvirtinti, be abejo, reikėtų nuodugnesnių tyrinėjimų. Ja siekiama apibrėžti lietuvių mitologijoje sutartinio, Mitro tipo suverenumo sritį ir prilyginti pastarajį (arba bent ištraukti i jo sritį kaip vieną iš būdingų jo apraiškų) lunariniam *Ménulio* dievui, kuris yra ekvivalentiškas senųjų prūsų *Patrimpui* iš Grunau dievų triados (jos patikimumą neseniai iš naujo ivertino J. Puhvelas).

Karaliaus noras (pasakoje apie *Geležinę karvę*) vesti *Ménulio* dukterį, tai yra užmegztį jo suverenumą įteisinančius sutartinius santykius, téra vienas išeities taškas Mitro ~ *Ménulio* ~ Patrimpo sutapatinimui.

a) Iš daugelio faktų, leidžiančių gretinti *Ménulį* ir *Patrimpą*, nurodysime tik kai kuriuos. Pirmiausia,

Ménulis, net jei jis apsireiškia kaip dangaus valdovas, neabejotinai gyvena po vandeniu, jis yra vandens dievas kaip ir *Patrimpas*. Jis beveik visada turi jauno žmogaus (arba jauno dievo) išvaizdą, visai kaip ir *Patrimpas*, vienintelis jaunas iš trijų pagrindinių Grunau dievybių. Negana to, kai kuriose tarimėse *Ménulis* arba *Ménuo* yra vadinamas tiesiog *Dievaičiu* (diminutivinė arba augmentatyvinė žodžio „dievas“ forma); maldose, kuriomis kreipiamasi į *Ménulį* (ju yra gana daug išlikę), jis visada minimas kaip suverenus dievas. Tose pačiose maldose iš jo prašoma *gyvenimo*, *sveikatos*, *grožio* ir *turtų*: kaip žinoma, panašias funkcijas Patrimpui priskiria Grunau (*Geležinės karvės* vykdomos transformacijos eina ta pačia kryptimi).

b) Taip formuluojamame problemą ne dėl to, kad iš anksto ketintume baltų dievą *Patrimpą* – *Ménulį*. Dievaiti sutapatinti su Mitru. Manytume, kad iš pradžių svarbiausia yra suvokti trifunkcinį didžiųjų baltų dievų pasiskirstymą, tikintis vėliau tuo paaiškinti iš pirmo žvilgsnio trikdantį faktą, kad trečiosios funkcijos požymius ir prūsai, ir lietuviai priskiria, pavyzdžiu, *Patrimpo–Ménulio* sričiai.

Grįžkime prie *Tauro* vaizdo. Papildoma informacija, kurią apie Vilniaus įkūrimo mitą pateikia M. Stryjkowskio *Kronika Polska i Litewska*, sutvirtina *Tauro* figūros sąsajas su suverenumo simbolika. Stryjkowskis pažymi, kad Gedimino nušauto tauro ragus, apkaustytus auksu, didieji Lietuvos kunigaikščiai laikė savo ižde ir naudodavo juos kaip taures ypatingomis (iškilmingomis) aplinkybėmis: priimdamai užsienio pasiuntinius; taip tešesi iki Vytauto, kuris karalių ir kunigaikščių suvažiavime, sušauktame Lucke 1429 metais jo karūnavimo proga, padovanovo vieną iš tų ragų Šventosios Romos imperijos imperatoriui, Vengrijos karaliui Sigismundui. Šio gesto reikšmė yra aiški: prieš tapdamas krikščionių karalium ir laukdamas Popiežiaus pasiūstos karūnos, Vytautas norėjo savo suverenumą simboliškai pasidalinti su imperatorium senovišku papročiu, kad po to tai patvirtintu numatytu krikščionišku karūnavimo ritualu. Nesvarbu ar tai tikra istorija, ar tik mito tāsa: *Tauro* ragai buvo simbolis to dieviškojo ir sutartinio suverenumo, kuris buvo pripažintas Gediminui, kai šis nušovė laukinių jautį ir jį paaukojo, kaip galima spręsti iš Stryjkowskio, dievams, panašiai kaip Romoje tai padarė Dianos žynys, pritvirtinės Imperijos karvės ragus prie iėjimo į Dianos šventovę.

V. Šventaragio slėnis

Kadangi buvo per vėlu grįžti į *Trakus*, jo sostinę,

Gediminas nusprendžia praleisti naktį netoli ese, Šventaragio slėnyje. Čia jis ir susapnavo „stebuklingą sapną“, kuriame išvydo *Geležinį Vilką*.

Šis slėnis pasirodo kaip tikriausia mitinė erdvė, tinkanti bendaravimui su dievybėmis dėl įvairių priežasčių.

1) Pirmiausia, tai slėnio vardas, paveldėtas iš Šventaragio, pirmojo mitinio visos Lietuvos valdovo (didžiojo kunigaikščio). Reikšmingas pats šio valdovo vardas, sudarytas iš dviejų žodžių; *ragas* ir *šventas* (galbūt tai nuoroda į vieną iš *Ménulio* epifanijų). Pažymėtinas panašumas į indų ir romėnų mitus, kuriuose taip pat primenamas pirmynkštis, mitinis karalius.

2) Šventaragis, kurio valdymą padavimas nukelia į XI a., bet kuris pirmasyk paminėtas tik XVI a. Lietuvos metraščiuose, išgarsėjo ne savo karo žygiais, kaip yra išprasta (*Jurginiškis, Istorija ir poezija*, p. 43), bet vien palaidojimo aplinkybėmis. Būtent jis įvedė naujus laidojimo papročius, paliepdamas savo sūnui *Gerimantui* sudeginti jo kūną ir palaidoti jį toje vietoje, kur yra slėnis, nuo tada vadintamas jo vardu. Įdomu pastebeti, kad mitas bendriaušiai bruožais sutampa su naujausiais archeologiniais atradimais ir istoriniai tyrinėjimai: jie rodo, kad Lietuvos teritorijoje lavonų deginimas pakeičia laidojimą tarp V ir X amžiaus ir kad, kita vertus, sprendžiant iš įvairių kultūros duomenų, lietuvių bendruomenė su vieningomis ekonominiemis ir socialiniemis institucijomis galutinai susiformuoja XI amžiuje.

3) Šią laidojimo papročių transformaciją, atitinkančią tikrą religinį perversmą, sunku griežčiau apibréžti. Tarkime, jei *Patulas*, požeminis Grunau šventovės dievas, kurio atributai yra žmonių, jaučių ir arklių kaukolės, gali būti laikomas „vėlių dievu“, jo atributai tikriausiai turėtų pasikeisti, o gal ir jam pačiam tektų užleisti suverenaus dievo vietą dievybei, susijusiai su ugnies kultu.

Vis dėlto Stryjkowskis, kurio komentarai, papildantys pirmąjį mito versiją, retai kada kertasi su šio bendarą prasme, pateikia svarbios informacijos. Šventaragis yra ne tik pirmasis suverenus visos Lietuvos didysis kunigaikštis ir naujų laidojimo papročių pradininkas, jis taip pat yra *amžinosios ugnies* kulto pradininkas, iškūręs ją *netoli Slėnio* („kur dabar yra patrankų liejykla“, – patikslina Stryjkowskis savo meto geografiniais duomenimis); šis kultas gretinamas su Vestos šventovės kultu Romoje.

Mums belieka dar syki priminti skaitytojui G. Dumézili, kuris studijoje *Servius et la Fortune* (p. 219) pabrėžia ypatingą ugnies vaidmenį ižengiant ka-

raliui į sostą: karaliai *Servius* ir *Prthu* vienaip ar kitaip yra atsiradę iš ugnies, o *Nairyosanha*, iranėnų ugninė dvasia, yra „paveldėtoji dvasia, saugoma valdovų rūmuose“ (p. 220).

Nesileidžiant kol kas į religinius svarstymus, pakaks pažymėti, kad vietovė, pasirinkta Gedimino „aplankymui sapne“, pasirodo besanti sakralinė erdvė, amžinosios ugnies iškūrimo ir kulto vieta.

VI. Igaliotasis ir jo patarėjas

Aptarę vietovę, kurioje Gediminas išvydo sapną, ir atidėdami sapno turinio analizę vėlesniams laikui, pasidomėkime šio bendaravimo aplinkybėmis ir dalyviais.

Gediminas sapnuoja sapną, kurį vadina „stebuklingu“ ir kurio reikšmės nesupranta. Taigi pabudęs jis kreipiasi į *Lizdeiką*, kuris *Metraščiuose* vadinamas „vyriausiuoju kunigaikščio Gedimino žyniu“, o vėliau „pagonių kunigu“. Beje, Janas Dlugoszas savo *Historia Poloniae*, liber XII, parašytoje XV a. viduryje, netikėtai pateikia lietuvišką šio žynio (kurį Stryjkowskis, lygindamas su romėnais, vadina ir *auguru*) įvardijimą: tai *sacerdos „qui eorum lingua zincz appellabatur“*. Lietuviškai *žinčius* yra *nomen agentis*, priklausantis žodžio *žinoti* šeimai: taigi žynys pagal savo funkcijas yra laikomas „žinovu“. (Nurodyti kitus Lasickio dievų vardus, turinčius tą pačią priesagą.)

Metraščiai pasitenkina primindami būsimojo „pagonių kunigo“ vardą ir lyg tarp kitko pasakydami, kad „jis buvo rastas erelio lizde“ (vardas *Lizdeika* yra *nomen agentis*, kilęs iš žodžio *lizdas* šaknies). Stryjkowskis šiuo atveju pateikia dvejopą komentarą. Viena vertus, jis papildo *Metraščius*, patikslindamas, kad jisai buvo rastas „erelių lizde, girios viduryje, netoli kelio“, bet taip pat, kad pats *Vytenis* jis rado ir išauklėjo kaip savo sūnų. Pagal kitą versiją, bandančią „racionaliai“ paaiškinti ivyki, apie kurį sužinota, atseit, iš nuogirdų, *Lizdeika* buvęs rastas medyje pakabintame švariame lopšyje; augdamas jis stebindavęs savo ypatingais gabumais, leidžiančiais nuspėti, kad jis kilęs iš didžiūnų ar kunigaikščių, bet buvęs pamestas pavyduliaujančios pamotės ar patėvio.

Vytenis, žinomas istorijoje kaip *Gedimino* brolis ir pirmtakas, *Metraščiuose* laikomas jo tévu. Taigi *Gediminas*, *Vytenio* sūnus, ir *Lizdeika*, *Vytenio* rastas ir išauklėtas „kaip tikras sūnus“, pasirodo esą broliai ir atliepia brolius *Videvutį* ir *Brutenį*, kurie Grunau *Preussische Chronik* atitinkamai pavaizduoti kaip Prūsų pirmasis karalius ir aukščiausias kunigas, taip pat *Romulą* ir *Remą*.

Tuo tarpu kai Stryjkowskio versija pristato *Gediminą* ir *Lizdeiką* kaip tariamus brolius, Miechovitos *Chronica Polonorum* (1521, p. 244) priskiria *Gediminui* daug prastesnę kilmę: jis buvė Vytenio arklininkas (arba arklidžių prižiūrétojas) ir iškilięs tik jį nužudydamas. Taigi dvi viena kitai prieštaraujančios versijos – kiekviena savaip – turi atitikmenis roménų mitologijoje: pirmoji primena dviejų brolių įkurtą miestą*, antroji smurtinį pirmtako, karūnuoto valdovo, nušalinimą. Pažymétina, kad ir viena, ir kita versija nepaiso „istorinės tiesos“, tvirtinančios, kad *Gediminas* buvo savo brolio *Vytenio* išpėdinis, ir kiekviena savaip pasisavina „mitinės tiesos“ skiautes: būtinybę, kad iš pradžių būtų du broliai ir kad tik vienas iš jų taptų valdovu, taip pat būtinybę, kad pirmapradiškumą žymėtų rastą vaiką ar nežinomos kilmės situacija, pagaliau nužudymo būtinybę, kad valdovas pasirodytų „vienintelis“.

VII. Sapnas ir jo išaiškinimas

Gediminas sapnuodamas regi ant kalvos, kuria vadindavo Kreivuoju (Krivių) kalnu, o dabar vadina *Plikuoju kalnu*,

a) didžiulių *Geležinį Vilką*,

b) Vilko viduje tarytum staugia šimtas vilkų.

Lizdeikos aiškinimas yra toks:

a) didžiulis *Geležinis Vilkas* reiškia, kad čia stovės sostinė,

b) staugimas (einantis) iš jo vidas (reiškia): jos garsas sklis po visą pasaulį.

1) Naratyviniu požiūriu sapno epizode atpažįstame visus sutartinės sekvencijos požymius arba, tiksliau sakant, pirmąjį sutarties dalį: paskelbiama žinia-pranešimas, kuri tas, kuriam šis skiriama, turi priimti arba atmesti. Taigi prieš mus dieviškas Adresantas, Adresatas (*Gediminas*) ir tarpininkas (*Lizdeika*), iššifruojantis ir aiškinantis pranešimą.

2) Pranešimo objektas arba turinys yra eligimosi programa, kurią Adresatas, priimdamas sutarti, išipareigoja vykdyti, tai yra perkelti iš virtualybės į realybę.

3) Lietuviškajam mito variantui būdinga tai, kad jis grindžiamas dieviškojo ir žmogiškojo suverenumo sutartimi. Tuo tarpu kai Grunau mato reikala pabrėžti, kad Prūsuose *Videvutį* „paskelbė karaliumi vietiniai gyventojai“ (J. Puhvel, p. 4), kai indų ir roménų variantuose dievų pritarimas yra implicitinis ir ankstesnis už sutartį tarp karaliaus ir tautos, lietuvių mitas, pristatęs *Gediminą*

– kaip suvereną pagal *galią* (norą?) (= Trakų įkūrimas),

– kaip suvereną pagal *žinojimą* (galią?) (= Tauro medžioklė)¹,

pabrėžia eksplicitinius sutartinius santykius tarp dievų ir žmonių (sutartis dar akivaizdžiau eksplikuojama „degradavusiame“ mite apie *Geležinę Karvę*, kur karalius siekia santuokos su *Ménulio* dukterimi).

4) Sapnas susideda iš dviejų pasakymų:

a) pirmajame *Geležinis Vilkas* tapatinamas su sostine, kurią valdovas yra kviečiamas įkurti. Perėjimas prie šios sutarties dalies realizavimo, miesto įkūrimas, pasakojimo ekonomijoje sudaro herojaus *pagrindinį išbandymą*,

b) antrajame pasakyme šimto vilkų staugimas prilyginamas būsimajai miesto šlovei. Čia turime į ateitį nukeltą *šlovinamąjį išbandymą*, kurį žada Adresantas ir kuris priklausys nuo to, ar bus įvykdytą pirmojo sutarties dalis.

5) *Vilko* personažas yra kelialypis. Nors pagal etiologinę tradiciją vilkų sukūrė *Velnias* (Varunas?), pastarasis vis dėlto įkvepia jam gyvybę, tik pasinaudodamas *Dievo* (dabartinio krikščionių Dievo, Mito?) patarimu ir tapdamas jo priešu (*Dievas liepia Vilkiui pulti ir prarysti Velnią*). Kita vertus, XIX a. žodinėje tradicijoje vilkų valdovas yra Šventas Jurgis, iš kurio bruožų lengva atpažinti vieną *Perkūno* (~ Indro) manifestaciją.

Taigi *Geležinis Vilkas* (ir *Geležinė Karvė*) kai kuriais atžvilgiais primena roménų *Vilkę*: jinai maitina ir perduoda savo jégą būsimiesiems miesto įkūrėjams, tuo tarpu *Geležinis Vilkas* simboliškai įkūnija būsimosios sostinės tvirtumą ir jégą. Bet, kita vertus, kadangi būsimoji miesto tvirtovė bus pastatyta toje vietoje, kur sapne pasirodė vilkas, *Geležinis Vilkas* taip pat gali įkūnyti karinę funkciją ir gali būti gretinamas su *Lupum Martium*, roménų pergalės pranašautoju.

Kad ir kaip ten būtų, funkcinis skirtumas tarp *Tauro*, kuris kvalifikuoja valdovą įkūrėją, ir *Geležinio Vilko*, kuris simbolizuoją miesto tvirtumą ir galią, tampa akivaizdus.

VIII. Miesto įkūrimas

1) Pritardamas sapno aiškinimui ir paklusdamas jo priesakui, *Gediminas* nedelsdamas įkuria sostinę. Įkūrimas turi materialųjį ir institucinį aspektą, ir šiuo atžvilgiu *Metraščiai* ir Stryjkowskio komentarai nevisiškai sutampa.

Pasikliaujant *Metraščiais*, galima išskirti tokius aspektus:

a) Materialusis miesto įkūrimas pasireiškia tuo,

* Plg. išlikusį *dvynių* reikšmingumą.

kad rytojaus dieną pradedamos statyti dvi pilys: viena, Žemutinė pilis – Šventaragio slėnyje, kita, Aukštutinė, – *Kreivajame kalne*, kuris Metraščių parašymo laikais buvo vadintamas Plikuoju kalnu ir kur Gediminui pasirodė *Geležinis Vilkas*. Abi pilys veliau pavadinamos Vilnius, ir ten perkeliamas sostinė.

b) Miesto institucijos įsteigiamos paskyrus Gedimino karo vadą (etmoną) *Goštautą* pirmuoju pasaulietiniu Vilniaus viršininku (vaivada); šis paskyrimas tekste nurodomas eksplicitiškai, iš karto po sostinės perkėlimo, o ji atitinka kita, implicitinė institucija – Lizdeikos, buvusio vyriausiojo žynio, pavertimas „pagonių kunigu“.

Stryjkowskio pasakojimas kai kuriais atžvilgiais nutolsta nuo Metraščių:

a) Materialusis miesto įkūrimas prasideda Aukštutinės pilies pastatymu, ji ši syki iškyla *Taurakalnyje*, kur buvo nušautas tauras ir kur, pasak pasakotojo, pasirodė Geležinis Vilkas, tuo tarpu Žemutinė pilis buvusi pastatyta veliau, „išmatavus vietovę“* Šventaragio slėnyje, kuris tada vadintas *Krivių* slėniu.

b) Apie *Goštauto* paskyrimą viršininku nieko nesakoma, bet pabrėžiama, kad Lizdeika buvo paskelbtas „pagonių vyskupu“, negana to, įkūrimo epizode išsamiai kalbama apie „sustiprėjusį dievų šlovinimą naujai iškurtoje sostinėje“, o tiksliau sakant, miesto ribose išskiriamos trys kulto vietas.

2) Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šie neatitikimai, kurių reikšmė labai nevienoda, atsiranda kryžiuojantis binarinėms struktūroms ir mitinių pasakojimų apipavidalinančiam ternariniam skaidymui.

Binarinės struktūros pasireiškia

a) dviejų pilių – Aukštutinės ir Žemutinės – buvimu; abu metraštininkai turėjo galimybę tuo išsitikinti *de visu*,

b) dviejų įkūrėjų, tariamų brolių, Gedimino ir Lizdeikos buvimu.

Ternarinės struktūros atsiskleidžia

a) trijų reikšmingų erdviių – dviejų kalvų ir vieno slėnio buvimu: jos vadintamos trim vardais: *Taurakalnis*, *Kreivasis Kalnas* ir Šventaragio slėnis,

b) tarp jų paskirstomi *trys* mitiniai įvykiai: tauro medžioklė, Geležinio Vilko pasiodymas ir Gedimino sapnas (bet juos atitinka tik *dvi* pastatytos pilys),

c) trys kulto vietas (kurias atitinka *du* įkūrėjai).

Istoriniai (akivaizdus dviejų pilių buvimas) ir naratyviniai (galimas dviejų mitinių temų – miesto

īkūrimo ir suvereniteto įsteigimo – susikryžiavimas) apribojimai trikdo pasakojimo nuoseklumą, bet tai neužgožia trinario šventybės pagrindimo, kurio metraštininkai tikriausiai nebesuprato.

3) Prieštaravimui tarp *trijų* mitinių erdvii ir *dviejų* istorinių pilių išspresti randamos dvi galimybės. Iškurdindamas Žemutinę pilį Šventaragio slėnyje,

a) Metraščis mini tik vieną kalvą – *Kreivąjį Kalną* (kur pasirodė Geležinis Vilkas), ten lokalizuojama Aukštutinė pilis, nieko nepasakydamas, kas nutiko *Tauro Kalne*.

b) Stryjkowskis vieną ir tą pačią kalvą susieja su dviem stebuklinėm apraiškom – Tauro ir Geležinio Vilko, pavadina ją Taurakalniu ir lokalizuojama ten aukštutinę pilį. Vis dėlto suvokdamas, kad lieka nepanaudotas dar vienas (kalvos) vardas, jis pateikia Kreivojo Kalno pavadinimą kaip antrajį Šventaragio slėnio vardą. (Toks vardo perkėlimas tapo įmanomas sutapatinus lietuvišką šaknį *Kreiv-*, virtusią slaviškame Metraščių tekste *Kriv-*, su *Krивio* vardu – taip buvo vadintamas senųjų prūsų *pontifex maximus*; tokiu būdu Šventaragio slėnis suvokiamas ir kaip (pagonių) kunigų slėnis. NB. Tokia etimologija nebūtinai klaidinga.

4) Šitokią istorinių apribojimų salygotą redukciją, ternarinės sakralinės erdvės suvedimą į binarinę kompensuoja trinariškumo principas kitame lygyje.

a) Metraščis greta *Gedimino* ir *Lizdeikos* įveda trečiąjį personažą – *Goštautą*, karo vadą ir pirmajį miesto viršininką, ir šitaip apibrėžia trinari valdžių padalijimą.

b) Stryjkowskis savo ruožtu, paaiškinęs, geriau ar blogiau, materialiųjų pasaulietišką miesto įkūrimą, ima plačiai svarstyti šventybės įsteigimo problemą, itin stengdamasis apibrėžti Vilniuje įsteigtas *tris* kulto vietas.

Tiktais lyginamasis visų šių trinariškumų tyrinėjimas galėtų mums paaškinti ne tik miesto įkūrimo ir ne tik suvereniteto įsteigimo mitą, bet pamatinę lietuvių religijos sąrangą.

IX. Šventybės trinariškumas

IX-I. Velnias-Kalvelis?

Abu mūsų šaltinių sutampa pripažindami, kad Šventaragio slėnis dar prieš Vilniaus įkūrimą buvo šventa vieta. Pateikdami skirtingus kalvos, kur buvo pastatyta Aukštutinė pilis, pavadinimus, jie sutaria nurodydami, kad Žemutinė pilis stovi šiame slėnyje. Abu variantai pasirenka ji kaip vietą, kurioje Gedimina aplanko sapnas – paliepimas įkurti miestą, tuo

* Tai primena paproti, nurodyta p. [rankraštyje puslapis nenurodytas – K.N.].

būdu slėnis tampa išskirtine bendravimo su šventybe vieta. Taip pat ir papildomi Stryjkowskio duomenys šia tema neperžengia bendrujų mito rėmų ir kol nėra pateikta priešingų irodymų, gali būti laikomi patikimais. Taigi Stryjkowskis išvardydamas tris kulto vietas, skirtas Vilniuje „dievų šlovei sustiprinti“, greta dviejų, *isteigtų* Gedimino, aiškiai skiria pirmąją, *ankstesniją* kulto vietą, iškurtą Šventaragio ir jo sūnaus Gerimanto, kurios kunigus Gediminas tik „dosniai aprūpino“.

Visa tai skatina manyti, kad ši kulto vieta, pašvęsta *Amžinajai Ugniai*, ankstyvesnė už kitas religines miesto institucijas, būdama slėnyje greta pirmųjų valdovų, mitinių ugnies kulto ir lavonų deginimo ritualo *isteigėjų*, nekropolio, atitinka tam tikrą dieviškojo suverenumo sritį, kurią galima bandyti apibrėžti.

Pripažindami esant tokią šventybės sritį, susijusią su suverenia dievybe ir Ugnies kultu, vis dėlto susiduriame su tam tikrais keblumais.

Mūsų tyrinėjamą trikdo dvejopi keblumai:

a) Sritis, kurią Stryjkowskis priskiria ugnies kultui (ir kuri tiesiogiai siejasi su *Metraščiuose* minimu Šventaragio mitu), atitinka, jei lygintume lietuvių trinariškumą su Grunau prūsų panteonu, *Patulo* vandas, o šio požemio dievo lietuviškas atitikmuo veikiau būtų *Velnias*: iš tiesų kitose dviejose kulto vietose, taip pat analogiškame mito, kuri turėtume atkurti, trinariškume, implicitiškai atpažištame Mitro ~ Patrimpo Ménulio sritį, o greta jos sritį, tiesiogiai priskirtą Perkūnui (liet. ir pr.) ~ Indrui.

b) Dėl šio neatitikimo protėviams ir mirusiems pašvēstoje vietoje požemio dievybės požymius atstoja ugnis: tuo būdu Vilniuje isteigiamos dvi ugnies kulto vietas, kurias Grunau šventykloje atitinka viena amžinoji ugnis, skirta Perkūnui.

Iš šių dviejų kontrargumentų lengviau, berods, paneigti antrąjį. Kad lietuvių gentys garbino ugnį, pradedant pirmaisiais šaltiniais, nuolat pabrėžia abieju Vokiečių ordinų metraštininkai, o ugnia Vietės sunaikinimu *pradeda* savo veikla, pasak J. Długoszo, „*Wladislaus Rex*“, didysis Lietuvos kunigaikštis, tapęs krikščionišku Lenkijos karalium; jis įsako užgesinti „*ignem, qui perpetuus ab illis putabatur in Vilnensi civitate, quae caput et metropolis gentis erat servatum...*“³. Reikšminga, kad tas pats Długoszas, kalbėdamas apie lietuvių dievus, pateikia jų *interpretationes romanae* sąrašą, kuriamo garbinamus objektus, įvardytus kaip *ignem, fulmen, silvas et aspides*⁴, atitinka vardai *Vulcanum, Iovem, Dianam et Aesculapium*. Mūsų dėmesi patraukia ne tik tai, kad sąrašą

keistu būdu pradeda palyginti antraeilė romėnų dievybę – Vulkanas, bet ypač tai, kad Jupiteris tiesiogiai tapatinamas su *Perkūnu* ir jo atributu laikomas *fulmen*, o Vulkanui priskiriama *ignem*. Taigi tuo tarpu kai Grunau *Kronika*, kaip ir Stryjkowskis, nurodo Perkūno ugnies kultą, kitą ritualinę ugnį nesunku, o gal ir būtina priskirti lietuviškajam Vulkanui.

Gal įmanoma žengti dar vieną žingsnį ir iškelti šio Vulcano tapatybės hipotezę?

Nuo XIII amžiaus rusų *Metraščiai*, būtent *Malilos kronika* (1261) ir *Voluinės metraštis* (XIII a.), mini (pirmoji – greta Perkūno) dievą Teliavelį, kuriovardą filologai ir mitologai vieningai kildina iš lietuvių **Kal-ev-elis* (plg. suomių *Kalevala*), aug. *Kalvelis*, dimin. iš *Kalvis*, juo labiau kad *Malilos kronika* ji apibūdina kaip „kalvi, nukalusį saulę ir pakabinusį ją danguje“. Kitas liudijimas, pateiktas Jeronimo Prahiškio (*Scriptores rerum Prussicarum*, IV, Leipzig, 1890, p. 238), datuojamas 1409–1418 m., patvirtina šio dievo kalvio ir deivės Saulės (liet. mot. g.) gretybę: ji buvusi „garbinama Lietuvoje po to, kai nepaprasto didumo geležiniu kūju buvo išlaisvinta iš tvirčiausio bokšto, kur galingasis karalius ją buvo įkalines“.

Taigi *Kalvelis–Vulkanas* iš tiesų egzistuoja ir jo ryšys su ugnimi visiškai nekelia abejonių. Ar negalima būtų jo tapatinti su dievu *Krukui*, kurį (savo *De diis Samagitorum*) mini J. Lasicius, taip ji apibūdindamas: „*suum (est) deus qui religiose colitur ab Budraicis, hoc est, fabris ferrarijs*“⁵. Kol kas sunku pasakyti, ar iš tiesų yra mitinis ryšys tarp kiaulių ir dievo *Krukio*, ar čia esama tik nesusipratimo, kylančio dėl žodžio homofonijos: liet. *Krukis* sieja du žodžius (arba dvi vieno žodžio sememas): pirmasis iš tiesų reiškia „*kiaulės šnipą*“, o antrasis – „*(kreivą)lazdą*“ ir metaforiškai „*tai, kuo galima pairemti*“, „*ipédini*“; ši antroji prasmė nuo seno paliudyta daugelyje žodynų.

Atrodo, kad *Krukis*, kalvių dievas, jų garbinamas naktį (žodis *budraitis* yra veikėjo vardas, kiles iš *budra* – „*nakties tamsybės*“), galėjo būti dievas ipédinis, jau minėtos religinės revoliucijos metu pakeites *Velnia* ~ *Patulą*, požemio tamsybių dievą. Iš tiesų folkloriniai duomenys, gana gausūs (bet dar nepakankami, kadangi ši problema nėra sistemingai tyrinėta), nurodo glaudžius *Velnio* ir *Kalvio* ryšius: būtent *kalvis* išgavo iš piktujų dvasių (~ *velniai*) geležies gaminimo paslapči, yra žinoma, kad *Velnias* (vns.) pasirodo vienos mitinės pasakos herojuj ilgarbdžio senio pavidalu ir jis nusiveda į savo požeminę kalvę; vėlgi *Kalvis*, jau numiręs, priverčia sprukti iš

pragaro visas piktasių dvasias ir tokiu būdu pasiekia, kad Dievas jį priimtų į dangų; kitoje pasakoje herojus, susidūręs su *Velniu*, grasina pasikviesią savo broli *Kalvi*, kuris gyvena danguje ir pan.

Visi šie faktai, nurodantys tam tikrą *Velnio* ir *Kalvelio* giminystę, žinoma, turėtu būti papildyti ir palyginti su indoeuropiečių atitikmenimis (plg. Toporov). Bet jau dabar jie palaiko hipotezę, pagal kurią lietuvių panteone vieta, paprastai priklaušančią Varuno tipo suvereniam dievui, užémė dievas, susijęs su amžinosios ugnies kultu; tai galėjo būti *Kalvelis*, *Velnio* ~ *Patulo* pakaitalas ar bendras.

IX-2. Ménulis?

Dosniai apdovanojės dvasininkus, patarnavusius amžinajai ugniai, „Gediminas, be to, paskiria dievams tamsų mišką ir pagal senuosius papročius ten apgyvendina pagonių kunigus, kad jie melstusi už toje vietovėje sudegintų kunigaikščių vėles ir kad jie augintų bei maitintų *gyvates* ir *žemininkus* kaip namų dievus; tas miškas tėsėsi Neries krantu nuo dabartinės ginklų gamyklos ligi Lukiškių“.

Mes samoningai perrašėme Stryjkowskio tekstą, kad pristatytume skaitytojui visą metraštininko paliudijimą drauge su kylandžiais keblumais.

Iš pirmo žvilgsnio tekstas atrodo aiškus:

a) Pateiktas tarp nuorodos į amžinosios ugnies kulto vietą ir kulto vietas, skirtos Perkūnui, aprašymo, šis tekstas, be abejo, apibūdina trečiąjį kultą, susijusį su trečiaja šventybės sritimi.

b) Naratyvinės sekvencijos, pasakojančios apie tauro medžioklę, analizé leido mums gana patikimai paaiškinti, kad tauras priklauso suverenumo sričiai, atstovaujamai Mitro ~ Patrimpo ~ Ménulio.

c) Grunau aprašo *Patrimpą* kaip „ein man junger gestalt ane bardt gekronet mit saugelen (javų varpomis) und frolich... und der gott vom *getreide*“, o greta jo statulos inde, uždengtame javų pėdais, buvusi gyvatė, kurią vaidilutės (kunigės) maitindavusios pienu... Taigi *Patrimpas*, beje, visai taip, kaip ir *Ménulis*, pasirodo jungiantis dievo suvereno ir trečiosios funkcijos dievybės atributus, todėl nenuostabu, kad Stryjkowskis įkurdina *žemininkus* (arba *žemėpačias* (liet.), *žemėpačius*, pasak Lasiciaus), šalutines Žemės dievybes, vietovėse, pašvėstose šiam suverenumo tipui.

d) *Gyvačių* buvimas toje vietoje taip pat atitinka Grunau aprašymą. Tolimesnis lietuvių mitologijos duomenų, susijusių su šia sritimi, sisteminimas galbūt leistų sugretinti *Ménuli*, kurį mitinėje pasakoje apie Geležinę Karvę radome gyvenant jūrų

dugne, su žalčių karalium *Žilvinu*, kurio rūmai ir buveinė taip pat yra jūrų dugne (plg. pasaką *Eglė, žalčių karalienė*). Negana to, Długoszo pateiktame dievų sąraše greta *Vulkano*, *Jupiterio* ir *Dianos* yra ir *Eskulapo* vardas: gal jo funkcija saugoti sveikatą ir jo emblema – gyvatė (plg. *aspides*) paaiškintų susiaurintą romėnišką Ménulio interpretaciją?

e) J. Długoszo sąraše esantis Dianos vardas juo labiau nesudaro ypatingų keblumų. Gretutinis garbinamų objektų ir dievybių sąrašas, susiedamas Eskulapą su *aspides*, kaip Dianos vardo atitikmenį nurodo *silvas*. Tačiau Stryjkowskio tekstas kaip tik ir kalba apie tamsų mišką, kurį Gediminas pašvenčia dievams, sujungdamas tuo būdu toje pačioje vietovėje „*Dianos*“ ir „*Eskulapo*“ kultus.

Analizuodami tauro medžioklės sekvenciją, matėme, kad ji reikšminga ne tik tuo, kad *bemedžiojant* išyjama būtina suverenumo siekiui kvalifikacija, bet ir tuo, kad sugretinimas su *Dianos* šventyklą Romoje, papuošta karvės ragais, leidžia numatyti laisvą vietą, kur galėtų pasireikšti lietuviškoji Diana. Ši lietuviškoji Diana yra ne kas kita kaip *Medeina* (plg. *medėjas* – „medžiotojas“, *medis* – liet. „miškas“), kurią greta *Kalvelio*, **Divirikso* (kažkas panašaus į „dievų valdovą“) ir dviejų kitų neaiškių dievų mini XIII a. *Voluinės metraštis* ir nepriklausomai nuo jo – *Lasicius* (apie 1580) ir *Daukša* (1595), taigi ji yra patikimai paliudyta, nors apie ją nedaug ką žinome, išskyrus tai, kad ji yra suvereni kiškių valdovė. Reikia nuodugnesnių išaiškinimų, kad galėtume spręsti, ar tam tikri tikėjimai, kad kiškiai yra vėlių šešelliai, yra pakankamas pamatas įteisinti Medeinos ir mirusiuju pasaulio gretybę, kaip skatina manyti Stryjkowskio tekstas.

Net jei pavyktų šiame tekste esančius duomenis koherentiškai susisteminti ir paaiškinti, lieka viena trikdanti aplinkybė: vietovių topografijoje pasirodo nauja sakralinė erdvė: tamsus miškas, kurį Gediminas pašvenčia dievams ir kuris, nors ir primindamas Šventaragio slėnį, su tuo vis dėlto nesutampa.

IX-3. Perkūnas

„Gediminas, be to, pastatė stabą Perkūnui [ar Perkūno stabą?], laikantį rankoje didelį titnagą, iš kurio kunigai iškeldavo ugni; jam aukojama amžinoji ugnis buvo be perstojo dieną ir naktį ažuolinėmis malkomis kūrenama toje vietoje, kur dabar yra Šv. Stanislovo bažnyčia, pastatyta Gedimino anūko Jogailos (lenk. Jagello). (Kalbama apie *Jogailą*, lenk. *Jagello* arba Wladislaus Rex, jau minėtą pagonių kulto griovėją).

Šis tekstas, aprašantis, kaip Vilniuje buvo įkurtas *Perkūno*, suverenaus karinės funkcijos dievo, kultas tarsi nesudarytų keblumą. *Perkūnas*, paliudytas labai seniai, bendras trims baltų tautoms, itin gyvas liaudies tikėjimuose iki XX a. pradžios, yra bene vienintelis dievas, dėl kurio autentiškumo niekad neabejota. Tad pasitenkinsime keliomis pastabomis apie teksto detales, kad sutvirtintume jų patikimumą.

a) Folkloristai ir istorikai, užsiimantys lietuvių reikalais, įvairias žinias apie pagoniškų dievybių antropomorfinę ar zoomorfinę vaizdavimą ir „stabų“ kūrimą paprastai vertina itin atsargiai Tačiau K. Bügros* surinkti lingvistiniai duomenys prieštarauja šiai nuostatai: surinkęs gerą dešimtį lietuviškų žodžių, žyminčių arba žymėjusių *stabą*, tokius kaip *stabas* (priklasantis žodžių šeimai *stebeti*, *nu-stebti*, *steb-uklas*), *stulpas*, senaja „stabo“ prasme (iš tos pačios šeimos kaip *ap-stulp-ti* – „iš nuostabos prarasti žadą, nusterti“) arba daugelis vedinių iš šaknies *diev-*: *deivé*, *dei-vilas*, *diev-ainis*, *diev-aitis*, kurie visi XVI–XIX a. krikščioniškoje literatūroje reikšdavo ir „stabą“, K. Büga įrodo, kad šiu faktų neįmanoma paaiškinti kitaip kaip paliudijimą, kad dar prieš krikščionybę dievybės buvo figūratyviai vaizduojamos. Kai J. Długoszas, pasakodamas apie krikščionybės įvedimą XIV a. pabaigoje, patikslina, kad karalius Jogaila „aras idolorum destruit“⁷, jis pripažista, kad prieš tai „stabų“ būta.

b) Tas pats Długoszas, sutapatineš Perkūną su Jupiteriu („Iovem autem in fulmine venerando vulgari suo illum Perkunum, quasi percussorem, appellabant“⁸), ji susieja su ugnies kultu užsimindamas apie amžinąją ugnį kursčiusias vestales. Taigi Perkūno stabas, jam pašvēsta amžinoji ugnis, jam kūrenamos ažuolinės malkos sudaro patikimą visumą.

IX-4-1. Dievų trinariškumas

1) Taigi suvereninių dievų trinariškumas, kurį pabandėme išryškinti, remiasi Stryjkowskio teksto interpretacija; Vilniaus mieste, kurio steigėju mitas laiko Gedimina, kulto vietas šitaip paskirstomas: a) *amžinosios* ugnies aukuras, buvęs prieš miesto įkūrimą, b) tamsus *miškas*, kuriame gyvena gyvatės ir 3-osios funkcijos dievai, c) *Perkūno* statula su kita amžinąja ugnimi jo garbei. Idomu pažymėti, kad J. Długoszas, kalbėdamas apie lietuvių religijos su-naikinimą, laikosi tokio pat kultų suskirstymo: „aras idolorum destruit (c), *lucos succidit* (2) *ignem*

disiecit et extinguit (1)“ (*Hist. Poloniae* IV (= XIII) p. 159)⁹.

2) Kadangi mūsų aptariamas Stryjkowskio tekstas yra dalis pasakojimo apie sostinės įkūrimą ir drauge ji lydinčio valstybinės religijos oficialaus įforminimo aprašymas, manome turėti teisę ižvelgti Jame suvereninių dievų kulto vietų išteigimą ir pabandyti rasti kiekvieną vietą ir kulto tipą atitinkančią suverenią dievybę. Remdamiesi Stryjkowskio duomenimis ir Długoszo *interpretationes romanae*, taip pat atsižvelgdami į trinarij Grunau panteoną, kol kas tik hipotetiškai ir laukdami, kad hipotezės būtų patvirtintos arba paneigtos, pabandėme pasiūlyti į laisvus klasifikacijos langelius žinomus lietuvių dievų vardus. Apibendrinkime naujajį panteoną tokia lentele:

	1-oji funkcija		2-oji funkcija
	Sutartinis suverenumas	Magiškasis suverenumas	Karinis suverenumas
Indai	Mitras	Varunas	Indras
Prūsai	Patrimpas (+3-oji funkcija)	Patulas	Perkūnas
Lietuviai	Ménulis Dievaitis (+Medeina) (+3-oji funkcija)	Kalvelis (Velnius)	Perkūnas

IX-4-2. „Elementų“ trinariškumas

3) Ši trinariškumą galima sutvirtinti opozicijomis, kurios išryškėja liaudies tikėjimuose labai giliame figūratyviname lygyje tarp pamatinės gamtos elementų ir kurios atitinka opozicijas, atpažintas šventybės srityje. Turime intuityvų ir labai bendrą išpūdį, kad lietuvių mitologija išreiškia, *grossō modo*, tokią visatos sampratą, pagal kurią gana ribotą žmonių pasauli, sukurtą iš *žemės* ir *oro*, supa pirmynščiai elementai *vanduo* ir *ugnis*, ir manoma, kad abu jie atitinkamai skyla į

žemutinį vandenį vs *aukštybių vandenį* ir
žemutinę ugnį vs *aukštybių ugnį*.

Tarp aukštybių vandenų ir žemutinių vandenų, atrodo, viešpatauja santarvė ar net bendrininkavimas (antai Ménulis yra dangaus karalius ir tuo pat metu gyvena jūrų dugne; antai ežerai téra debesys, kurie, jaučių vedami, nusileido ant žemės; antai vaivorykštė, kartais vadinama dermės juosta, siurbia žemutinius vandenis, kad atstatytų pusiausvyra su aukštybių vandenimis), tuo tarpu aukštybių ugnis, dangiškoji ugnis, ir žemutinė, arba žemiškoji, ugnis, atrodo, esti nesutaikomai priešikos.

Yra daugybė tokios rūšies paliudijimų. Antai mitinė tradicija griežtai draudžia įkurti laukuose

* K. Büga. *Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mytoligijai* (1908) in Rinkt. Rašt., I, p. 143–9.

ugni, kol agrarinis Perkūnas (plg. prūsų *Pergrubij*) su pirmuoju pavasario griaustiniu dar nėra suskaldęs žemės, kad išvarytų iš jos piktąsias dvasias. Antai visada, kai griaudžia Perkūnas, draudžiamas kurti laukuose ugnį, būti arti ugnies (Krt LTA 758(80): iš tiesų Perkūnas sviedžia savo kamuoli (arba senoviškiau – strėlę) ten, kur jis mato degančią ugnį, manydamas, kad ten slepiasi Velnias (Kdn LTA 832(347). Tas pats priešiškumas galioja ir židinio ugniai: nepatariama, draudžiamas kūrenti židinio ugnį, kol griaudžia Perkūnas (Vlk LTA 763(380)/Rsn LTA 832(344) ir kt.

Šitokį dviejų rūsių ugnies – Perkūno ugnies ir Velnio ugnies (esminio atributo, kuris jį sieja su Kalveliu–Vulkanu) – priešiškumą, matyt, atspindi, jį patvirtindamas, Stryjkowskio paliudytas dviejų amžinųjų ugnį skyrimas Vilniaus religinėse institucijose. Duomenys atrodo pakankamai patikimi, kad pagrįstume lietuvių kulto savitumą, lyginant jį su prūsų kultu, kur, pasak Grunau, buvo tik viena amžinoji ugnis, priskirta Perkūnui, o *Patulas*, požemio dievas, su ja nebuvo siejamas.

Tuo tarpu ugnies ir vandens santykiai yra labai įvairūs. Vandeniui galima užgesinti žemutinę ugnį, tačiau ne aukštyni ugnį. Dar nesenai buvo draudžiamas bandyti užgesinti Perkūno ugnį, kuri buvo laikoma „šventa ugnimi“ (Utn Tir ŽV644(Bič); dar daugiau, vandeniu jos užgesinti neįmanoma, kadangi Perkūno ugnis jam priešinasi (Mrjm LTA 828(242)/Kdn LTA 1039(1), vanduo šiuo atveju „tik dar labiau ją užpykdytų“ (Zrs LTA 1032 (182).

Taigi tarp Perkūno ugnies ir Ménulio vandens yra ne antagonistmo ir priešiškumo, bet *nesuderinamumo* santykis. Priešingai, vanduo gali užgesinti žemutinę ugnį (plg. Velnio–Kalvelio ugnį) ir antraip, Perkūno ugnis gali būti užgesinta naudojantis Velnio sričiai priklausančiais skrysciai: ožkos pienu (Alt LTA 1041(118)/Zrs LTA 1032(172) ir kt.) arba kitais rūgstančiais ar rūgščiais skrysciai kaip rūgpienis (Mrj LTA 228/242 ir kt., ir kt.) arba burokų sulty (Zrs LTA 1032(187) ir kt., ir kt.).

Šiek tiek formalizuojant galima pasakyti, kad tarp Ménulio ir Perkūno (kurie vienas kitą pakeičia) yra *priešingumo* santykis, o tarp Velnio ir Perkūno (kurie vienas kitą naikina) – *prieštaravimo* santykis.

IX-4-3. Žmogiškųjų galių trinariškumas

Religinių kultų trinariškumas, esmingas Stryjkowskio pasakojimui, nėra paliudytas *Metraščių* tekste, kuriuo Stryjkowskis rēmėsi. Savaiame čia nėra nieko keista: M.Stryjkowskis išmano religijos reika-

lus, o *Lietuvos metraščiai*, liudydami apie jų autorians svetimą religiją, pagal ano meto samprata laikytini politiniai bei istoriniai veikalais, sprendžiančiais valstybės valdymo problemas.

Todėl nieko nuostabaus, kad pasakojimas apie sostinės ikūrimą baigiasi politiniu žmonių ir ką tik iškartojo miesto valdžios apibūdinimu.

Dviejų pilių – Aukštutinės ir Žemutinės – pastatyta ir jų pavadinimą bendru vardu *Metraščiuose* lydi tokios pastabos:

1) „Ir paskyrė Gediminas savo karą vadą (etmoną) *Goštautą*, gimusį iš *Krumpio* (*Kumpio*), pirmuoju Vilniaus viršininku (vaivada)“.

2) „Ir valdė didysis kunigaikštis Gediminas ilgus metus Lietuvos, Rusų ir Žemaičių kunigaikštystę

– ir buvo jis *teisingas* kunigaikštis

– ir, kariaudamas daugelį karų, visuomet *laimėdavo*

– ir *laimingai* valdė iki gilių savo senatvės“.

Matome, kad mitas, susirūpinęs miesto ir jo šlovės isteigimu, savo paskutiniaisiais sakiniais daro savotišką posūki, kad

a) apibūdintų Valdovo – Gedimino ypatybes,

b) išteigtų politinę bei karinę valdžią, kurią įasmenina *Goštautas*,

c) greta jau paskelbtos religinės valdžios, suteiktos *Lizdeikai*.

Taigi naujas trinariškumas įtvirtinamas nebe dievybių, bet personažų, ikūnijančių suvereninę valdžią, lygyje.

1) Suvereno požymiai, priskirti Gediminui, daro jį būdingu atstovu tos rūšies dinastiją, kurias G. Dumézilis vadina *lunarinenis*, priešindamas jas *solarinenis* dinastijoms, kurioms priklauso veiklūs ir veržlūs valdovai, gyvenantis „šėlsme ir kraujyje“, jiems, be abejo, atstovauja Gedimino brolis (pasak *Metraščių*, jo tévas) *Vytenis*.

Gedimino bruožai a) teisingumas, b) sékmė mūšiuose ir c) sveikata (= ilgas gyvenimas ir mirtis senatvėje, kas prieštarauja istorijai) yra tie patys, kurie apibūdina Mitro tipo suverenumą ir kurie sudaro funkcinę *Ménulio Dievaičio* sritį (palyginti taip pat su Patrimpū).

2) *Goštauto* paskyrimas politiniu ir kariniu vadovu iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti anachronizmas: jo pareigybų įvardijimas – *etmonas* ir *vaivada* yra iš XV amžiaus, o čia atispindinti politinė ideologija atitinka to meto diduomenės siekius *a posteriori* pagrasti ir pirmatę autoritetu įteisinti savo viešpatavimą. Visa tai yra įmanoma, gal net tikėtina. Verčia suklusti tik viena detale – tai tikriniai vardai *Goštautas* ir *Krumpis-Kumpis* pasirinkimas. Tiesa, *Goštauto* pavardė pri-

klauso didikų giminei, išgarsėjusiai XV–XVII a. Bet jos etimologija ne mažiau reikšminga: *Goš-tautas* yra sudurtinis vardažodis, kurio antrasis sandas reiškia *tautą* (plg. lot. *totus*), o pirmasis, atrodo, sietinas su veiksmažodžiu *gošti*, kuris dabartinėje lietuvių kalboje reiškia „skleistis stelbiant kitus“, taigi tokis sudurtinis žodis galėtų reikšti „asmenį, kuris yra iškilęs virš kitų žmonių (savo valdžia ar savo nuopelnais)“, „vadą“. Šitokį etimologijos ir funkcijų, kurias tuo vardu vadintamam personažui priskiria *Metraščiai*, sutapimą sunku būtų paaiškinti vien atsitiktinumu. Taip pat ir tai, kad jis gimė iš *Krumpio*, kuris tiesiogine prasme reiškia „antrajį pirštų sąnarių kumštyje“, taigi „kumščio dalių, su kuria smogiamą“, arba *Kumpio*, o tai žodžio *Kreivas*, kuriuo vadintama kalva, ant kurios pasirodė *Geležinis Vilkas*, sinonimas, matyt, įveda mitinį matmenį ten, kur, atrodė, tebūta politinio įvardijimo, siekiant pagrįsti vienos klasės teisę viešpatauti. Karvedžio Goštauto, paskirto (ginkluotų) žmonių viršininku, mitiniai pradmenys daro jį instituciniu antrosios funkcijos atstovu.

Jeigu taip iš tikro būtų, *Lizdeikos* vieta atrodytu pakankamai apibrėžta. Nors jo ištakos dar nėra aiškios, nes stinga tyrinėjimų, leidžiančių patikslinti mitinę *erelio* figūrą, *Lizdeika* pasirodo dar prieš įkuriant miestą, kaip ir amžinoji ugnis, kurią Gediminas, įkūrės sostinę, tik apgaubia ypatingu rūpesčiu. Vyriausias žynys, Gedimino *žinčius*, įkūrus miestą, tampa pagonių „kunigu“, „vyskupu“, o Stryjkowskis nedvejodamas jam prisega *Kriviu* *Krivaičio* vardą, perimtą iš tradicijos, jungiančios prūsų duomenis iš Petro von Dusburgo *Chronicon Prussiae* (1326) ir Grunau, kur jis apibūdinamas kaip „pagonių popiežius“. Trinarėje ekonomijoje *Lizdeika* taip pat sietinas su amžinosios ugnies kultu ir su magiškojo suvereniteto sritimi, kuriai hipoteitiskai atstovauja *Velnias* ir *Kalvelis*.

Matyt, verta dar kartą pabrėžti mūsų tyrinėjamą mito aiškiai religinį, žinoma, pagoniškaja prasme, pobūdį. Istorinės – ar istoricistinės – pakraipos kritikai, tematantys šiame mite tik XV ir XVI a. diduomenės ideologiją, jos pastangas, priešingai lenku siekiams, išsaugoti savo galią ir nepriklausomybę, gal ir teisūs aiškindami, kodėl šis mitas buvo įtrauktas į *Lietuvos metraščius* ir vėliau išpopuliarėjo, bet jie nieko nepasako apie tai, kodėl jų užrašė ir vertinantys metraštininkai, patys būdami krikšcionys (ir tikriaujai jau nuo seniai), nesąmoningai perduoda jiems svetimą religinę ideologiją ir grindžia Gedimino suverenitetą bei jo sostinės šlovę tiesiogiai pareikšta senųjų dievų valia.

Stryjkowskio aptarta trinarė kulto institucija turi tą pačią prasmę ir visiškai sutampa su bendraja mito nuostata. Taip pat pabrėžtinas ypatingas Gedimino dėmesys kunigų luomui ir jų vyriausiajam *Lizdeikai*: visos trys Vilniuje išteigtos kulto *vietos* formuoja dvasininkų instituciją. Tuo būdu peršasi dar viena paralelė su Dumézilio tyrinėtais indų ir romėnu mitais apie karaliaus ižengimą.

Kaip žinoma, karalysčių įkūrėjai Pṛthu ir Servius siejami su sosto pirmatais bei su pirmaisiais mitiniais karaliais, lygiai kaip Gedimino mitas siejamas su Šventaragiu. Kita vertus, žinoma, kad indų ir romėnų mituose priekaištaujama Venai ir Tarquinui, Pṛthu ir Servijaus nuverstiems valdovams, kad jie „išardė kastas“ ir pažeidė dvasininkų teises. Tad ar nėra pamato manyti, kad Gediminas, rūpindamas išteigtį kulto vietas ir įkurti jose daugybę šventikų, oficialiai įtvirtina aukštą senosios religijos rangą po sumaišties, lydėjusios antroje XIII a. pusėje karaliaus Mindaugo, panaikinusio senąjį kunigų klase, apsikrikštijimą, karūnavimą, o galiausiai nužudymą? Tokios mitologinės aliuzijos nederėtu atmesti, juolab kad jি dar sykį sutaiko mitinę logiką ir istorinę tiesą.

Santykiškai koherentiškų trinariškumų daugėja: nuo trinarių funkcijų priėjome iki trinarių „funkcionierių“.

¹ Rankraštyje antrėjį modaliniai terminai (*vouloir* ir *pouvoir*) išrašyti virš pirmųjų (*pouvoir* ir *savoir*). Paraštėje – klaustukas. Plg. III skirsnj *Ieškojimo sudvejiniimas*, kur sostinės perkėlimas į Trakus aiškinamas subjekto *noru* ir *nežinojimu*, taigi nepakankama *galia*. Galėtume sakyti, kad Gediminas įkuria Trakus naudodamasis pragmatine žemiškojo valdovo galia, o tauro medžioklės epizode siekia kognityvinės dieviškojo žinojimo kompetencijos. (*Vertėjo pastaba*)

² Pirminė skyrelis antraštė „Šventaragis – Ugnis – *Lizdeika*“ išbraukta, pastaba paraštėje: „ne! pradėti slėniu“.

³ „ugni, kurią jie laikė amžiną ir kurią sostinėje Vilniuje, šalies širdyje, prižiūrėjo“.

⁴ *ugni, žaibą, miškus, gyvates*

⁵ „yra kiaulių dievas, jি su didžiausiu pamaldumu garbina Budraicis, t.y. *kalviai*“.

⁶ „jauną bebarži vyra, apvainikuotą javų varpomis... ir javų dievą“.

⁷ „išgriovė stabų aukurus“.

⁸ „Jupiteri garbino žaibo pavidalu, savo kalba jি vadino Perkūnu, tarsi žmogžudžiu (lot. *percussor*)“.

⁹ „išgriovė stabų aukurus, iškrito šventasias girias, ...ugni išžarstė ir užgesino“.